

γράμματα

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

και τέχνες

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

γράφουν:

Γιώργος Βέης ● Ανθούλα Δανιήλ ● Κατερίνα Ζαρόκωστα
Ελισάβετ Κοτζιά ● Μάριος Λυσιώτης ● Τάκης Μενδράκος
Άλκηστις Σουλογιάννη ● Σπύρος Τσακνιάς
Βαγγέλης Χατζηβασιλείου.

ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

*Δύο λανθάνοντα κείμενα
του Σεφέρη και του Ελύτη
για τον κινηματογράφο*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Το χρονογράφημα του Γ. Ιωάννου

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΤΖΙΑΣ

Πεζογραφίαν ποίει και εργάζου

LIONEL TRILLING

Ήθη, τρόποι συμπεριφοράς στο μυθιστόρημα

ΤΑΤΣΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

affetuoso

Αναφορά στο Θέατρο Τέχνης των χρόνων '46-50.

ΝΟΤΗΣ ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

Η μελοποιημένη ποίηση

ΑΛΙΚΗ ΤΣΟΤΣΟΡΟΥ

*Η γλώσσα στην ποίηση της γενιάς του 30
από το 1945 ως το 1985*

EDGAR ALLAN POE

Η Ποιητική Αρχή

Β' Περίοδος, Ιούνιος-Αύγουστος 1987, αριθ. τεύχους 51

Δραχ. 250

Δοκίμιο

Το χρονογράφημα του Γ. Ιωάννου

Του Γιώργου Αράρη

Το πρωτότυπο πεζογραφικό έργο του Γ. Ιωάννου, από καθαρά ειδολογική σκοπιά, θα μπορούσε να διακριθεί σε κείμενα κατεχοχόν λογοτεχνικά, σε χρονικά, σε χρονογραφήματα, σε δοκίμια και σε μικτά. Από αυτά τα χρονογραφήματα θα είναι το αντικείμενο της αποφινής ομιλίας. Τέτοια θεωρώ κυρίως τα γραφτά που βρίσκονται συγκεντρωμένα στους τόμους “Κοιτάσματα” και “Εύφλεκτα Χώρα”. Τα χρονογραφήματα του Ιωάννου, παρόλα όσα γράφτηκαν για τα πεζά του, δεν προσέχτηκαν. Θέλω να πώ ότι δεν επισημάνθηκαν ως ειδολογική ιδιαιτερότητα ώστε να τοποθετηθούν στα πλαίσια ορισμένης παράδοσης και να σταθμιστούν ανάλογα. Κι από την άποψη αυτή πέρασαν ουσιαστικά απαρατήρητα. Μολαταύτα, επειδή δεν είναι αναξιόλογα γραφτά κι επειδή το νεοελληνικό χρονογράφημα δεν αποτελεί αμελητέα υπόθεση, θα άξιζε τον κόπο να τα κοιτάξουμε προσεκτικότερα.

Αλλά τι είναι το χρονογράφημα;

Σύμφωνα με το λεξικό του Δημητράκου το χρονογράφημα είναι “ελαφρόν πεζόν λογοτέχνημα εφημερίδος ή περιοδικού, πραγματευόμενον επίκαιρα θέματα”. Με παρόμοιο τρόπο το ορίζουν όλα σχεδόν τα γνωστά λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας. Αυτοί οι ορισμοί, αν και σαφείς καθεαυτοί, έχουν το μειονέκτημα ότι είναι πολύ γενικοί. Ίσως μια πλήρωςτερη ιδέα για το χρονογράφημα να παίρνουμε από περιγραφικότερες αναφορές. Μια τέτοια μας δίνει ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος με τα παρακάτω. “Ιστάμενον μεταξύ της λογοτεχνίας και της δημοσιογραφίας, εμπνεόμενον από τα γεγονότα και τα ζητήματα της αμέσου επικαιρότητας, λυρικών χωρίς έξαρσιν, φιλοσοφικών χωρίς ευρύτητα, ψυχογραφικών χωρίς βάθος, παιγνιώδες και εύθραυστον προϊόν του γραπτού λόγου εξ αυτής ταύτης της φύσεώς του, ανήχθη ενίοτε εις έξοχον περιωπήν και απετέλεσεν, αναμφισβητήτως, εξαίρετον λογοτεχνικόν είδος. Το χρονογράφημα απεκρυστάλλωσεν εις μικράς αποσπασματικάς εικόνας, εις συντόμους σπινθηροβολούντας διαλόγους, τύπους και περιστατικά της καθημερινής ζωής, την νεοελληνικήν πραγματικότητα και τας απηχήσεις της ξένης πραγματικότητας· έκρινε τας ιδέας, τα πρόσωπα και τα συστήματα· διείδεν απροσδοκίτους λύσεις εις πολυσχιδή προβλήματα· διεκωμώδησε προσπαθείας και τάσεις — έφευρεν, εν ενί λόγω, μιαν μικράν, αλλά “φίλην” δόσιν της μεγάλης τέχνης εις την πεζότητα της καθημερινής ζωής και εις την άμεσον αίσθησιν του σπείδοντος και τώσον συχνά επιπολαίου αναγνώστου. Αν και ανάκατη η «περιγραφή» του Παναγιωτόπουλου μας δίνει ωστόσο μια πληρέστερη εικόνα από εκείνη των λεξικών. Σ' αυτά θα ήθελα να προσθέσω διευκρινιστικά πως τα χρονογραφήματα από θεματική άποψη έχουν γενικό χαρακτήρα, τα

θέματά τους δηλαδή αφορούν γεγονότα ή καταστάσεις με γενικό ενδιαφέρον. Κι ακόμη πως ένα γνώρισμά τους αποτελεί ο απροσδόκητος συχνά συνειρισμός λέξεων, εικόνων και νοημάτων, έτσι που να αφινιδιάζουν και να κεντρίζουν τη σκέψη και τα αισθήματα του αναγνώστη. Να σημειωθεί επίσης ότι ως σχόλια της επικαιρότητας τα χρονογραφήματα άλλοτε έχουν ρεαλιστικό χαρακτήρα, άλλοτε ποιητικό ή φιλοσοφικό, άλλοτε σατιρικό και άλλοτε απλώς χιουμοριστικό. Χωρίς φυσικά ν' αποκλείονται οι μικτές μορφές.

Συνοψίζω. Το χρονογράφημα είναι είδος σύντομου πεζογραφήματος, μεταξύ λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας, το οποίο σχολιάζει ή κρίνει επίκαιρα γεγονότα και καταστάσεις γενικού ενδιαφέροντος, κατά τρόπο που να κεντρίζει τη σκέψη και τα αισθήματα του αναγνωστικού κοινού· άλλοτε δηκτικό με σατιρικό χαρακτήρα, άλλοτε “καθαριστικό” με ποιητικές ή φιλοσοφικές τάσεις, άλλοτε ρεαλιστικό και άλλοτε ευθυμολογικό. Κάπως έτσι.

Όλα αυτά αφορούν το νεοελληνικό και πίο ειδικά το αθηναϊκό χρονογράφημα. Γιατί αυτό το είδος ευτύχησε να εμφανιστεί νωρίς και ν' αποκτήσει αυτόχθονη φυσιογνωμία. Το νεοελληνικό χρονογράφημα, σύμφωνα με τους απολογητές του, έχει γαλλική αφετηρία αλλά γρήγορα απόκτησε δική του μορφή, “όπως την καθόρισεν η ανεξάρτητος από πάσης ξενικής επιδράσεως εξέλιξις του”². Τα γνωρίσματα δηλαδή του χρονογραφήματος που προανάφερα δεν ανταποκρίνονται σε κάποιον αρχαίο ταυτόσημο τύπο πεζού ή σε κάποιον σύγχρονο ευρωπαϊκό, γιατί τέτοιοι, εφόσον ακριβολογούμε, δεν υπάρχουν. Είναι λίγο παράξενο το γεγονός ότι το μόνο είδος γραφτού λόγου, το οποίο παρουσιάζει σαφή στοιχεία αυτόχθονης φυσιογνωμίας, έχει μάλλον παραγνωριστεί και παραμένει αμελέτητο. Το χρονογράφημά μας, όσο τουλάχιστο γνωρίζω, περιμένει, μετά από 140 περίπου χρόνια γόνιμης σταδιοδρομίας, το συστηματικό μελετητή που θα ερευνήσει την αφετηρία του, την εξελικτική πορεία του και τη συνεισφορά του στα νεοελληνικά γράμματα. Ας σημειωθεί στο σημείο τούτο πως η Αθήνα ως πόλη δεν αξιώθηκε να βρεί την έκφρασή της τόσο μέσα στα έργα των λογοτεχνών της, κάτι που έγινε π.χ. με τη Θεσσαλονίκη και σε μικρότερο βαθμό με τα Γιάννινα, όσο μέσα στα γραφτά των εξαιρετικών χρονογράφων της. Κι ακόμη, το γεγονός πως από τη στήλη του χρονογραφήματος, που διέθετε αρκετή ανεξαρτησία, πέρασε για πρώτη φορά η δημοτική γλώσσα στον ημερήσιο τύπο.

Γενάρχης του αθηναϊκού χρονογραφήματος θεωρείται ο Κωνσταντίνος Πάπ ο οποίος, τον Αύγουστο του 1848, δημοσίεψε στο περιοδικό “Ευτέρπη” ένα κείμενο με τις παρατηρήσεις και τις σκέψεις που έκανε κατά τη διάρκεια ενός απογευματινού περιπάτου στην τότε Αθήνα. Βέβαια εκείνο το γραφτό του Πάπ, το οποίο ακο-

Δοκίμιο

λούθησαν και άλλα ομοειδή, δεν είχε τη μορφή και την αξία του χρονογραφήματος που ξέρουμε σήμερα. Το ζήτημα όμως είναι πως αυτός ο τύπος δημοσιογραφήματος έπιασε, αναπτύχθηκε σταδιακά και με τον καιρό ολοκληρώθηκε ως ιδιαίτερο πεζογράφημα με το δικό του όνομα. Στα χέρια μάλιστα του Ιωάννη Κονδυλάκη και του Παύλου Νιρβάνα έφτασε να αναδειχτεί σε αξιόλογο λογοτέχνημα. Κοντά σ' αυτούς και πολλοί άλλοι, ανάμεσα στους οποίους ο Γεώργιος Τσοκόπουλος, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Τίμος Μωραϊτίνης, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Σπύρος Μελάς, ο Παύλος Παλαιολόγος κι ο Δημήτρης Ψαθάς, υπήρξαν δεξιότητες του είδους. Δεξιότητες που ο καθένας τους κάτι του έδωσε από την ξεχωριστή συγγραφική ιδιοσυγκρασία του. Ο Κονδυλάκης π.χ. το προίκισε, μεταξύ άλλων, με το ρεαλιστικό πνεύμα του, ο Νιρβάνας, πιο ιδεαλιστής, με την ποιητική ευαισθησία του, ο Παπαντωνίου με τον αισθητισμό του, ο Μωραϊτίνης και ο Μελάς με την εύστροφη ευφυλογία τους, κ.λ.π. Έτσι το νεοελληνικό χρονογράφημα προχώρησε ανοδικά, σταδιοδρόμησε γόνιμα και δημιούργησε παράδοση. Μολαταύτα μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και ιδίως μετά το 1967 παρουσίασε σαφή σημάδια παρακμής. Στις μέρες μας μάλιστα, με εξαίρεση την αναλαμπή του Ιωάννου, μαζί με τη γενική ποιοτική πτώση του ημερήσιου τύπου τείνει μάλλον να υποκατασταθεί από άμουσα προχειογραφήματα.

Είναι όμως ώρα, ύστερα από αυτήν την παρενθετική σκιαγραφή του είδους, να επιστρέψουμε στο συγκεκριμένο θέμα.

Μερικά γραφτά του Ιωάννου, ιδιαίτερα μετά το 1974, έκλιναν προς τον τύπο του χρονογραφήματος. Ήταν νομίζω από τη φορά των πραγμάτων και όχι από συνειδητή προσπάθεια. Τα πρώτα μάλιστα γνήσια χρονογραφήματα του συγγραφέα τα συναντούμε ανάμεσα σε άλλα κείμενα που δημοσίεψε στο περιοδικό του "Φυλλάδιο" το 1978-9 και τα συμπεριέλαβε μετά στον τόμο "Καταπακτή". Ενωώ κυρίως τα ακόλουθα πέντε: "Ως ωραίοι οι πόδες!...", "Η μεγεθυντική μηχανή", "Μπερές ή δίκωχο;", "Περί του κάλλους και πού βρισκόμαστε σήμερα" και "Τα σαράντα κύματα". Μπορούμε συνεπώς να πούμε πως υπήρχε στον Ιωάννου ενδιάθετη ροπή προς το χρονογράφημα. Έτσι, όταν το 1979 του έγινε σχετική πρόταση από το διευθυντή της λιγόζωης εφημερίδας "Πρωϊνή" Κώστα Νίτσο, δέχτηκε χωρίς μεγάλο δισταγμό να αναλάβει τη στήλη του σαββατιάτικου χρονογραφήματος. "Ήταν οπωσδήποτε μια αρχή" θα παρατηρήσει αργότερα ο ίδιος "και η αρχή τόσο σε μένα όσο και σε άλλους της συνομοταξίας μου δεν φέρει τη σφραγίδα της τελειότητας. Από τα λάθη μας διδασκόμαστε". (Θα δούμε παρακάτω πώς διδάχτηκε πραγματικά από ορισμένο "λάθος".) Βέβαια δεν ήταν απόλυτα μια αρχή αφού είχε κάνει ήδη τα πρώτα βήματα, ήταν όμως μια αρχή από την άποψη ότι πρώτη φορά προσανατολίστηκε συνειδητά προς το τακτικό χρονογράφημα και το ανάλογο αναγνωστικό κοινό. Κι αυτό ίσως ήταν ένας λόγος που τότε ύψωσε κάπως ρητορικά τον τόνο της φωνής του, πράγμα που βάρυνε αρνητικά στην ποιότητα των κειμένων του. Στην "Πρωϊνή" ο Ιωάννου δημοσίεψε, από τις 10-11-1979 μέχρι τις 10-5-1980, 27 χρονογραφήματα τα οποία μαζί με άλλα έξι δημοσιεύτα, τα συγκέντρωσε στον τόμο "Κοιτάσματα". Έπειτα, κι αφού έκλεισε η "Πρωϊνή", συνεργάστηκε στην "Καθημερινή", όπου με την αποκτημένη ήδη πείρα της δημοσιογραφίας, δημο-

Ο Γιώργος Ιωάννου

σίεψε, από 15-3-1981 μέχρι 19-12-1981, 26 χρονογραφήματα όλα σχεδόν ένα κι ένα, τα οποία μαζί με άλλο ένα και δυο μελετήματα που είχαν δημοσιευτεί ωρίτερα στην ίδια εφημερίδα αποτέλεσαν αργότερα τον τόμο "Εύφλεκτη Χώρα". Συνολικά δηλαδή έχουμε: 5 ("Φυλλάδιο" - "Καταπακτή") + 33 (27 "Πρωϊνή" + 6: "Κοιτάσματα") + 27 ("Καθημερινή" - "Εύφλεκτη Χώρα") = σύνολο 65 κείμενα. Ποσότητα αρκετά μικρή συγκριτικά με τον αριθμό των ομοειδών γραφτών άλλων συγγραφέων. Αλλά αν αξίζει να γίνεται λόγος για τα χρονογραφήματα του Ιωάννου δεν είναι για την ποσότητά τους. Είναι για το γεγονός ότι αυτός ο συγγραφέας έγραψε μερικά από τα καλύτερα νεοελληνικά κείμενα αυτής της κατηγορίας. Κάτι που ελπίζω να φανεί, ως ένα βαθμό τουλάχιστο, παρακάτω.

Προτού θίξω όμως το θέμα της ποιοτικής σύστασης θα ήθελα να πω δυο λόγια για τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται αυτά τα κείμενα τυπικά με τα προγενέστερα της ίδιας κατηγορίας τα οποία για λόγους συνεννόησης ονομάζω εφεξής παραδοσιακά. Λοιπόν, αν κοιτάξουμε εποπτικά το νεοελληνικό χρονογράφημα και πάρουμε ως μέτρο τα γενικά χαρακτηριστικά του, έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε ότι τα συγκεκριμένα κείμενα του Ιωάννου έχουν πλήρη ειδολογική ταυτότητα. Είναι δηλαδή τυπικά χρονογραφήματα. Μολαταύτα μερικά στοιχεία ιδιαιτερότητας, όπως συμβαίνει άλλωστε και με τα ομοειδή γραφτά άλλων συγγραφέων, είναι λίγο πολύ ευδιάκριτα. Να τα δούμε όσο γίνεται συνοπτικότερα αναφορικά με τα θέματα και τη θεματική ανάπτυξη, το ρεαλισμό, την παραδοξολογία, το διάλογο, το γραμματικό πρόσωπο και την ειρωνεία. Θεματικά τα χρονογραφήματα του Ιωάννου, πέρα από επίκαιρα, είναι μάλλον αθηναϊκά. Η Θεσσαλονίκη πιάνει εδώ λίγο χώρο - πιθανότατα γιατί όλον αυτόν τον καιρό ο συγγραφέας κατοικούσε μόνιμα στην Αθήνα. Πιο ειδικά έχουμε να κάνουμε με θέματα που αφορούν τα αυτοκίνητα, τις πολυκατοικίες και τον τουρισμό με αρνητικό τρόπο, και την πολιτιστική μας παράδοση με θετικό. Και με ανάμικτο: το σινάφι των συγγραφέων, την κοινω-

νική και την πολιτική μας πραγματικότητα. Εντούτοις πρόκειται για κείμενα που αναπτύσσονται περισσότερο συνειρμικά παρά καθαρά θεματικά. Βέβαια το χρονογράφημα παρουσίαζε πάντοτε ροπή προς τη συνειρμική ανάπτυξη. Στην περίπτωση όμως του Ιωάννου η ροπή αυτή εκδηλώθηκε πληρέστερα και συστηματικότερα. Αν κοιτάξουμε από άλλη οπτική γωνία τα κείμενα για τα οποία μιλώ έχουμε το περιθώριο να παρατηρήσουμε ότι παρουσιάζουν σαφή ρεαλιστικό χαρακτήρα. Χαρακτήρα που μας φέρνει γενικά στο νου τον Κονδυλάκη. Όχι όμως ακριβώς γιατί στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε μ' ένα ρεαλισμό τόσο ιδιότυπο ώστε ν' αποτελεί στα πλαίσια του είδους νέα νότα. Μια από τις συνέπειες του ρεαλιστικού πνεύματος που διέπει τα συγκεκριμένα κείμενα είναι φαντάζομαι το γεγονός ότι δεν συναντούμε σ' αυτά την εύθυμη παραδοξολογία που συναντούμε συχνά στα παραδοσιακά χρονογραφήματα. Γιατί αν και περιέχουν αρκετές χιουμοριστικές αιχμές δεν είναι τόσες και τέτοιες που να δίνουν το βασικό τόνο και πολύ περισσότερο τόνο παραδοξολογίας. Αλλά και ο διάλογος, που στο παραδοσιακό χρονογράφημα αποτελούσε συνηθισμένη τεχνική, εδώ απουσιάζει. Έξω από το "Ω, οι ευτυχημένες μέρες!" το οποίο αναπτύσσεται διαλογικά, κανένα άλλο δεν έχει διαλογική μορφή. Άλλο τυπικό γνώρισμα στα χρονογραφήματα του Ιωάννου είναι ότι όλα, με εξαίρεση το "Ω, οι ευτυχημένες μέρες!", είναι διατυπωμένα σε πρώτο γραμματικό πρόσωπο. Ανέκαθεν το χρονογράφημα είχε πρόσωπικό χαρακτήρα με συνέπεια να γράφεται συχνά σέ πρώτο γραμματικό πρόσωπο. Απλώς στην περίπτωση του συγγραφέα μας η πρωτοπρόσωπη διατύπωση αποτελεί σταθερό κανόνα. Αναφορικά τέλος με την ειρωνεία, επειδή, όπως και σε άλλους συγγραφείς, συνδέεται στενά με το θέμα του προβληματισμού, θα τη σχολιάσω παρακάτω.

Είπα νωρίτερα πως αν αξίζει να γίνεται λόγος για τα χρονογραφήματα του Ιωάννου δεν είναι για την ποσότητά τους αλλά για την ποιότητά τους. Μιλώντας έτσι είχα στο νου μου κυρίως τα ακόλουθα δεδομένα. Την παρατηρητικότητα και την αισθαντικότητα που υποδηλώνουν, τον προβληματισμό τους, την οργάνωσή τους και την ενάργεια με την οποία είναι γραμμένα. Να τα δούμε αναλυτικότερα.

α) Ο Ιωάννου είχε αυτό που εννοεί ο λαός όταν λέει για κάποιον "έχει μύτη". Είχε ασυνήθιστο τάλαντο να παρατηρεί και να αισθάνεται το μεταβολισμό της ζωής γύρω του. Αρκεί να διαβάσει κανείς μερικά γραφτά του για να διαπιστώσει με πόση οξύτητα αντίληψης παρακολουθούσε την επικαιρότητα. Όντας ευαίσθητος και στις πιο ανεπαίσθητες αλλαγές του περιβάλλοντός του, παρατηρούσε τα πράγματα σχεδόν με μεγεθυντικό φακό. Ήταν από την πλευρά αυτή, αν μπορώ να το πώ έτσι, μια άγρυπνη αισθαντική συνείδηση που σταχολογούσε τις χαρακτηριστικές λεπτομέρειες της καθημερινότητας. Στο κείμενο του π.χ. "Τα σαράντα κύματα", όπου παρουσιάζει την πρωινή κίνηση στο κέντρο της Αθήνας, παρατηρεί τις διάφορες κατηγορίες εργαζόμενων πώς περνούν να πάνε στη δουλειά τους η μία μετά την άλλη. Νωρίς στις πέντε οι νεαροί στρατιωτικοί, στις έξι οι καθαρίστρες, οι περιπτεράδες, οι εφημεριδοπώλες και άλλοι, αργότερα οι δημόσιοι υπάλληλοι και μετά οι ιδιωτικοί. Για τους τελευταίους σημειώνει: "Καθώς πάνε να σβήσουν των δημοσίων υπαλλήλων τα κύματα, αρχίζουν να έρχονται αυτά των ιδιωτικών. Είναι πιο σερπετοί αυτοί, πιο παραδαλοί, κομφεούμενοι, διαλεγμένοι με κριτήρια εμφάνισης και

πονηριάς στο μάτι, αλλά και πολύ πιο ανήσυχοι, ανασφαλέςτεροι ολοφάνερα, μια και η δουλειά τους κρέμεται από τις σχέσεις τους με το αφεντικό. Η ιδιωτική δουλειά είναι αφάνταστα πιο ανελεύθερη αλλά λίγοι αυτό το καταλαβαίνουν. Θριαμβεύουν κι εδώ οι προκαταλήψεις. Εάν αυτός που ξεκλειδώνει το κατάστημα δεν έχει φτάσει ακόμα, τους βλέπεις να περιμένουν ζαρωμένοι, σαν ξεθωριασμένα βότσαλα έξω από το νερό τους. Πρέπει να βρεθούν πίσω από τον πάγκο τους για να λάμψουν κάπως". Ελπίζω να συμφωνούμε ότι χρειάζεται να διαθέτει κανείς σπάνια παρατηρητικότητα για να προσέξει πως οι ιδιωτικοί υπάλληλοι μόλις βρεθούν πίσω από τον πάγκο τους είναι πιο λαμπεροί. Να δούμε όμως ακόμη ένα απόσπασμα όπου η αισθαντικότητα παίρνει κεφάλι από την παρατηρητικότητα. Είναι από "Τα σαββατόβραδα" στα οποία ο συγγραφέας, χωρίς να είναι αντίθετος με την πενήνήμερη εργασία, αναμετράει τις αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις που είχε το μαράζωμα της βραδυής σαββατιάτικης αγοράς, μετά την καθιέρωση του πενήνήμερου — για ορισμένη μερίδα εργαζόμενων τότε. Στο απόσπασμα αναπολεί την αλλοτινή αίγλη του σαββατόβραδου. "Ήταν μια παραδοσιακή εβδομαδιαία γιορτή" γράφει "όπου ο κόσμος ανακουφισμένος από την πάλη του και έχοντας το αίσθημα πως τα 'βγαλε και πάλι πέρα ξεχυνόταν, συν γυναιξί και τέκνους συχνά, για να κάνει τα ψώνια του, και τις πολυτελείες του. Καμιά άλλη μέρα δεν πήγαιναν τόσο άνθρωποι στην αγορά το βράδυ, όσοι το Σάββατο. Ήταν το εβδομαδιαίο, ήταν η Κυριακή, αλλά και η χαρά των οφθαλμών. Γι' αυτό και η αγορά είχε μια χαρωπή όψη, μια ζωηρή φωτοχυσία, ολίγο απατηλή καμιά φορά ως προς τα χρώματά της, κι έναν άλλου είδους διαλλαγή. Έρχονταν στιγμές που η κίνηση κι ο πυρετός ανέβαινε σαν να ήταν Πάσχα. Αν ήσουν παιδί, ίσως και μεγάλος — ποιός ξέρει; — το ξημέρωμα της Κυριακής είχες ακόμα στα μάτια σου το θάμπωμα της αγοράς του Σαββάτου, όπως το πρωινό της Δευτέρας κάτι από την γλύκα, το άρωμα, μα και την αδειοσύνη της Κυριακής. Και όλα αυτά δεμένα με τους εκκλησιασμούς και τις καμπάνες". Από τα δύο αποσπάσματα θα φάνηκε πιστεύω, πέρα από τ' άλλα, πως η παρατηρητικότητα και η αισθαντικότητα για τις οποίες μίλησα βγαίνουν από τα ίδια τα κείμενα και όχι από βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα.

β) Το χρονογράφημα ως κριτικό σχόλιο της επικαιρότητας χρειάζεται ετοιμότητα πνεύματος. Χρειάζεται δηλαδή να είναι κανείς σε θέση να διακρίνει έγκαιρα μέσα στο κοινό και συνηθισμένο πάρε-δώσε της ζωής το ασυνήθιστο ή το σημαδιακό. Ετοιμότητα όμως εδώ, εκτός από ευστροφία πνεύματος, σημαίνει και προετοιμασία. Με την έννοια της συγκρότησης εκείνης που συνεπάγεται προσωπική στάση απέναντι στα πράγματα. Ανέκαθεν το χρονογράφημα είχε χαρακτήρα προσωπικής αντίδρασης στα δεδομένα της επικαιρότητας. Και ασφαλώς δεν έπαψε ποτέ να προϋποθέτει τον ανάλογο προβληματισμό από την πλευρά των χρονογράφων. Αναφορικά μ' αυτό το θέμα ο Ιωάννου, όταν καταπατίστηκε με το χρονογράφημα, ήταν ήδη "έτοιμος από καιρό". Θέλω να πω ότι μετά από μακρό διάλογο με τον εαυτό του και τη γύρω του πραγματικότητα, βρίσκοντας "διαρκώς τάξη στο χάος" (σύμφωνα με τη διατύπωσή του), είχε σχηματίσει ένα δικό του πλέγμα απόψεων. Απόψεων φυσικά πέρα από εκείνες του συρμού με τις οποίες τρέφεται η επικαιρότητα. Αν και δεν ήταν κράση θεωρητική με ιδιαί-

Δοκίμιο

τερη κλίση προς την αναλυτική σκέψη, είχε εντούτοις την ικανότητα να φτάνει με εμπειρικό τρόπο σε καίριες διακρίσεις. Είχε επίσης τη διορατικότητα να μην ασχολείται με τα πάντα αλλά με ό,τι ήταν οικείο στη δική του αντίληψη και κρίση. Μ' άλλα λόγια ο Ιωάννου δεν κάθισε να γράφει χρονογράφημα παρά μονάχα όταν είχε φτάσει σ' ένα αξιόλογο επίπεδο σχετικού προβληματισμού. Γεγονός που το μαρτυράει η ειρωνική υφή των γραφτών του. Λέγοντας ειρωνική υφή δεν εννοώ τη φραστική ειρωνεία με την οποία υπονοούμε το αντίθετο από ό,τι λέμε ρητά. Εννοώ ότι τα κείμενα του Ιωάννου εκφράζουν ή υποδηλώνουν κάθε φορά ορισμένη διάσταση μεταξύ δύο δεδομένων. Διάσταση, ας πούμε, ανάμεσα στο τότε και στο τώρα, στο είναι και στο φαίνεσθαι, στο σκοπό και στα μέσα, κ.λπ. Στο χρονογράφημα π.χ. που επιγράφεται "Φθινοπωρινά" παρουσιάζει το Φθινόπωρο μέσα στις τωρινές μεγάλες πόλεις, ιδίως στην Αθήνα, σαν ένα άχρωμο πέρασμα από το Καλοκαίρι στο Χειμώνα. Ενώ παράλληλα αναπολεί το άλλο Φθινόπωρο του φυσικού περιβάλλοντος που είναι εξαιρετικά πολύχρωμο και ψυχικά δραστικό. Παρόμοια στο "Ω, οι ευτυχισμένες μέρες!" οι τωρινές γάτες της Αθήνας συνομιλούν μεταξύ τους σαν καλοφαγάδες αστοί δυσφορώντας με ό,τι τους θυμίζει ποιά ήταν άλλοτε η φυσική τους κατάσταση. Το χρονογράφημα "Μην ξεχνάτε!" αναφέρεται στο προεκλογικό φαίνεσθαι των πολιτικών μας σε συνάρτηση με τις προγενέστερες πράξεις τους οι οποίες αντιπροσωπεύουν το είναι τους. Στις "Διαφημίσεις" πάλι βλέπουμε να υπάρχει χάσμα ανάμεσα στο σκοπό και στα μέσα. Σκοπός των διαφημίσεων είναι να κάνουν γνωστά ορισμένα αγαθά. Έτσι όμως που παρουσιάζονται στην τηλεόρασή μας διδάσκουν ιδίως στα παιδιά που τις θεωρούν δική τους εκπομπή και τις παίρνουν κατά γράμμα, την πονηριά, την υποκρισία και την απάτη. Διαφορετικής κατηγορίας χάσμα υποδηλώνουν τα "Στο πεζοδρόμιο" και "Εκθέσεις Ιδεών", όπου γίνεται λόγος αντίστοιχα για συγκεκριμένες άμετρες δημόσιες ενέργειες. Τα παραδείγματα θα μπορούσαν να συνεχιστούν. Αλλά καλύτερα τα διαπιστώνει κανείς όλα αυτά όταν διαβάσει τα ίδια τα γραφτά. Να σημειωθεί πάντως πως η ειρωνική υφή των κειμένων, όπως τη σχόλιασα παραπάνω, δεν αποτελεί καθεαυτή ποιοτικό συστατικό. Αποτελεί απλώς ένδειξη προβληματισμού. Υπάρχουν όμως μέσα στα 65 χρονογραφήματα πολλά σημεία στα οποία ο συγγραφέας εκφράζει απευθείας τον προβληματισμό του. Όπως π.χ. στο "Η ώρα του βρασμού" όπου παρατηρεί ότι "σε σκληρές και απογυμνωτικές ώρες" δεχόμαστε μονάχα τα γνήσια έργα τέχνης. Ή στο "Αλύπητα" στο μέρος που μιλάει για την κατακτημένη μετά από προσωπικό βασανισμό θρησκευτική απιστία, κ.λπ. Αλλά μια συστηματική παρουσιάσή τους θα με πήγαινε μακριά.

γ) Αν θέλουμε να εκτιμήσουμε τα χρονογραφήματα του Ιωάννου ως διατύπωση θα πρέπει να τα δούμε όσο γίνεται πιο ανεπηρέαστοι από το άλλο πεζογραφικό του έργο. Να τα πλησιάσουμε δηλαδή καθεαυτά, σα να ήταν κάποιου άγνωστου σε μας συγγραφέα. Αν τα κοιτάξουμε έτσι θα σταθμίσουμε καλύτερα πιστεύω το βαθμό της οργανικότητας και της ενάργειας με τα οποία είναι γραμμένα.

Με τη λέξη οργανικότητα εννοώ την ανιδιοτελή στάση του συγγραφέα απέναντι στον αναγνώστη και την προσήλωσή του στο 6 εκάστοτε αντικείμενό του. Κάτι που μέσα στο κείμενο όχι μονάχα διαφαίνεται αλλά και αποτελεί ποιοτικό συστατικό του. Υπάρχουν

στα χρονογραφήματα του Ιωάννου δύο δεδομένα που συνηγορούν προς την κατεύθυνση αυτή. Η έλλειψη εκζήτησης και ο χαμηλός τόνος. Η έλλειψη εκζήτησης γίνεται φανερή προπάντων στο λεκτικό και στο συντακτικό επίπεδο του λόγου. Σχετικά με το πρώτο παρατηρούμε ότι τα κείμενα δεν υποφέρουν από λεκτική επιτήδευση. Δε συναντούμε δηλαδή σ' αυτά τομπώδη νεολογισμούς, ηχηρούς όρους του συρμού, απανωτά ονόματα φημισμένων συγγραφέων, ξενισμούς ή πλεοναστική χρήση επιρρημάτων. Αντίθετα το λεξιλόγιο είναι κοινότυπο. Από τ' άλλο μέρος η σύνταξη είναι στρωτή χωρίς στριμμένες φράσεις και δυσνόητους συνειρμούς. Θα έλεγα μάλιστα πως είναι κάποτε τόσο απλή ώστε θα μπορούσε να ξεγελαστεί κανείς και να την πάρει για απλοϊκή. Ο χαμηλός τόνος, αν και συναφής από την πλευρά που τον συζητώ με την έλλειψη εκζήτησης, δεν έχει ανάλογη γλωσσική επιφάνεια. Με αποτέλεσμα να μην εντοπίζεται σε συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία. Γίνεται όμως αισθητός, όταν διαβάζουμε, σαν ιδιότητα μιας ευδιάκριτης κειμενικής φωνής. Το θέμα της κειμενικής φωνής το έχω θίξει άλλοτε, μιλώντας για το λογοτεχνικό πεζογραφικό έργο του ίδιου συγγραφέα, και δε θα 'λεγα τίποτε περισσότερο τώρα. Είναι η ίδια φωνή που βγαίνει από τις πρώτες σελίδες του "Για ένα φιλότιμο" και ενυπάρχει έκτοτε σε όλα τα πεζά του Ιωάννου. Και στα χρονογραφήματα επίσης. Με τη διαφορά ότι σε πολλά από τα πρωτοδημοσιευμένα στην "Ηρωινή" έχει ανεβασμένο τόνο με συνέπεια ο λόγος να τείνει να γίνει ρητορικός. Δεν είναι αυτή η καλύτερη ώρα του Ιωάννου ως χρονογράφου. Ωστόσο γρήγορα διαισθάνθηκε ή συνειδητοποίησε το "λάθος" (για να θυμηθούμε τη φράση του "από τα λάθη μας διδασκόμαστε") και έστρωσε το ύφος των γραφτών του. Η έλλειψη εκζήτησης και ο χαμηλός τόνος είναι ενδεικτικά για τη σχέση του συγγραφέα με το αντικείμενό του. Στην περίπτωση που ένας συγγραφέας προσηλώνεται στο αντικείμενο για το οποίο γράφει τότε αυτόματα προσανατολίζεται και εκφραστικά προς αυτό. Αντίθετα, όταν ένας συγγραφέας δεν προσηλώνεται στο αντικείμενό του ή το χρησιμοποιεί ως πρόσχημα τότε, αυτόματα πάλι και ως ένα βαθμό τουλάχιστο, δεν προσανατολίζεται εκφραστικά προς την κατεύθυνσή του. Με συνέπεια η υφή του κειμένου να υποδηλώνει αντίστοιχα ότι ο συγγραφέας προδίνει το αντικείμενό του. Πράγμα που σημαίνει τελικά ότι λίγο πολύ είναι αφερέγγυος. Ο λόγος είναι αποκαλυπτικός και δε χαρίζεται ποτέ σε κανένα συγγραφέα. Πολλοί συγγραφείς π.χ. παρουσιάζονται με λεοντή ή με λαμπερή πανοπλία ενώ ο λόγος τους υποδηλώνει ότι στην πραγματικότητα είναι ρακένδυτοι. Έξω από το ίδιο το αντικείμενο ο άλλος πόλος προς τον οποίο μπορεί να στραφεί κανείς όταν γράφει είναι ο υποθετικός αναγνώστης. Απέναντι στον υποθετικό αναγνώστη οι συγγραφείς έχουν όλο το περιθώριο να συμπεριφέρονται όπως στις κοσμικές σχέσεις. Να τον χαιρετούν λ.χ., να του χαμογελούν, να τον κολακεύουν, να του κάνουν τον πολύτερο, να τον θαμπώνουν, κ.λπ. Είναι νομίζω η πιο ιδιοτελής πλευρά του γραφίματος κι η πιο διαβλητή. Το χρονογράφημα από τη φύση των πραγμάτων αφήνει μεγάλες δυνατότητες για τέτοια συγγραφικά φερσίματα. Και το γεγονός ότι ο Ιωάννου δεν ενέδωσε τελικά σε τέτοιους πειρασμούς δείχνει καλύτερα από κάθε τι το συγγραφικό του ήθος.

Για να είναι επαρκής η έκφραση ενός αντικειμένου, εκτός από οργανική, χρειάζεται να είναι ακριβής. Ακριβής θέβαια δε

σημαίνει διεξοδική αλλά μοναδικά σημαντική για το δοσμένο αντικείμενο, δηλαδή καίρια. Από τ' άλλο μέρος η ακρίβεια, αν και δεν ταυτίζεται, έχει στενή σχέση με την ενάργεια. Και συμβαίνει τα χρονογραφήματα για τα οποία μιλώ να είναι διατυπωμένα με εξαιρετική ενάργεια. Ίσως γιατί, μεταξύ άλλων, στην εμπειρική σύλληψη της πραγματικότητας από τον συγγραφέα συμμετείχε έντονα η οπτική αντίληψη. Κι αυτό αντανάκλυνε στη διατύπωση. Η ενάργεια δηλαδή με την οποία έβλεπε τα πράγματα ο συγγραφέας είχε ως συνέπεια να τα εκφράζει ανάλογα. Αν και συχνά διατυπώνει γενικές παρατηρήσεις, γνώμες και κρίσεις, εντούτοις η υφή των γραφτών του έχει κατεξοχήν λεπτομερειακό και δεικτικό χαρακτήρα. Τυπικό παράδειγμα "Τις Κυριακές τα πρωινά". Μιλώντας σχηματικά θα έκανα εδώ έναν παραλληλισμό με τους όρους "δείχνω" και "λέω" της σύγχρονης αφηγηματολογίας. Ο πρώτος σημαίνει την οπτική-λεπτομερειακή παρουσίαση των πραγμάτων, ενώ ο δεύτερος τη γενική-ερμηνευτική. Αντίστοιχα κλασικά παραδείγματα είναι το θέατρο και η ιστορία. Το θέατρο δείχνει τα γεγονότα λεπτομερειακά και μάλιστα με τρόπο άμεσο. Αντίθετα η ιστορία γενικεύει, ταξινομεί και ερμηνεύει. Το χρονογράφημα αφήνει μεγάλη περιθώρια για γενικεύσεις, ταξινομήσεις και ερμηνείες. Ο Ιωάννου δεν απέφευγε τις γενικεύσεις, παρέμενε όμως εραστής της λεπτομέρειας και ιδιαίτερα της οπτικής. Κατά τρόπο που κι όταν διατύπωνε σκέψεις περνούσε στο λόγο του κάτι από την αμεσότητα της οπτικής εκδοχής του κόσμου. Για να γίνω πιο συγκεκριμένος θα παραθέσω λίγες σειρές από "Τα τερπνά τραίνα". "Δεν ξέρω" γράφει "τι γίνεται μέσα στα τραίνα την πρωτοχρονιά, όταν αλλάζει ο χρόνος κι οι επιβάτες χαιρετούνται και κοιτάζονται βαθιά για να πιάσουν ίσως ο ένας μέσα στη ματιά του άλλου το δέος για το αναπότρεπτο κύλισμα, αυτό το νέο νόημα που έπεσε στο ταμπλώ και πώς πια θα το συνηθίσουν. Σίγουρα ότι θα λένε αναμεταξύ τους 'χρόνια πολλά' και άλλα, καθώς το μάτι θα σπιθίζει από το άρρητο εσωτερικό μυστήριο". Ελπίζω να συμφωνούμε πως εδώ πέρα έχουμε συλλογισμό που διατυπώνεται περισσότερο εικονικά παρά εννοιολογικά. Πρόκειται καθώς πιστεύω για γνώριμα το οποίο αποτελεί ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον εκφραστικό τρόπο του Ιωάννου και στον τρόπο άλλων ταλαντούχων χρονογράφων.

Η ενάργεια της διατύπωσης καθαυτή, δεικτική ή όχι, προϋποθέτει ασφαλώς εξαιρετική ευχέρεια στο χειρισμό του γλωσσικού υλικού. Αλλά σ' αυτό το θέμα δε θα επιμείνω γιατί η γλωσσική συγκρότηση του Ιωάννου έχει διαπιστωθεί από άλλους επανειλημμένα και δεν νομίζω ότι θα 'χα να προσθέσω τίποτε περισσότερο.

Ο συγγραφέας πέθανε σε ηλικία 58 χρονών. Δεν ήταν πολύ νέος αλλά ούτε ξοφλημένος. Αντίθετα ο θάνατος τον βρήκε σε μια ώρα που έκανε σχέδια και έγραφε σχεδόν πυρετικά. Κανείς βέβαια δεν ξέρεי ποιά θα ήταν η συγγραφική του συνέχεια. Έχω ωστόσο την πεποίθηση πως, αν ζούσε, ανεξάρτητα από άλλες επιδόσεις, χρονογραφήματα δε θα σταματούσε να γράφει. Το ήθελε ο ίδιος αλλά και η εξελικτική πορεία του. Αρχικά έγραφε κείμενα καθαρά λογοτεχνικά, αργότερα, χωρίς να εγκαταλείψει τα πρώτα, έγραφε χρονικά και μόλις την τελευταία εξαετία της ζωής του έγραφε χρονογραφήματα. Για τα τελευταία διέθετε μεγάλα αποθέματα κατακτημένης πείρας η οποία θα του επέτρεπε να γράφει γόνιμα για αρκετά χρόνια. Όπως και να 'ναι τώρα έχουμε στη διάθεσή μας

ένα σχετικά μικρό αριθμό από χρονογραφήματα και μοναχά γι' αυτά μπορούμε να μιλούμε. Από το σύνολό τους, κρίνοντας με βάση όσα προανάφερα για την παρατηρητικότητα και την αισθαντικότητα, τον προβληματισμό, την οργανικότητα και την ενάργεια τους, θα ξεχώριζα ως κορυφαία τα ακόλουθα. "Τα σαράντα κύματα", "Τα τερπνά τραίνα", "Τις Κυριακές τα πρωινά", "Τα σαββατόβραδα", "Ο θάνατος του λοχία", "Διαφημίσεις", "Οι βδέλλες", "Η ώρα του βρασμού", "Οι φωτιές", "Ω, οι ευτυχισμένες μέρες!", "Συγκοινωνίες και ευρεσιτεχνίες", "Μην ξεχνάτε!", "Φθινοπωρινά" και "Εκθέσεις ιδεών".

Είπα στην αρχή ότι το πρωτότυπο πεζογραφικό έργο του Ιωάννου, από καθαρά ειδολογική σκοπιά, θα μπορούσε να διακριθεί σε κείμενα κατεξοχήν λογοτεχνικά, σε χρονικά, σε χρονογραφήματα, σε δοκίμια και σε μίκτα. Αν εξαιρέσουμε τα δύο τελευταία μας μένουν τα τρία πρώτα. Από αυτά τα λογοτεχνικά συνδυάζουν το πραγματικό, το επινοημένο και το φανταστικό κάτω από την κυριαρχία της προσωπικής αίσθησης. Τα χρονικά αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα κατά τρόπο που να προέχει η λειτουργία της μνήμης. Ενώ τα χρονογραφήματα αναφέρονται σε επίκαιρα γεγονότα ή καταστάσεις έτσι που να προέχει ο σχολιασμός [...].

* Ομιλία που έγινε στις 7 του Νοέμβρη του 1986 στην Αίθουσα Διαλέξεων της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, στα πλαίσια των Λογοτεχνικών Δημητρίων.

1. "Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα", Βασική Βιβλιοθήκη, επιμέλεια Σταύρου Σκοπετέα, τόμος 33, Αθήνα, σελ. 1.

2. Φώτου Πολίτη, "Επιλογή Κριτικών Άρθρων", επιμέλεια Νίκου Πολίτη, Ίκαρος, Αθήνα 1983, σελ. 22.

3. "Το λογοτεχνικό πεζογραφικό έργο του Γ. Ιωάννου", περιοδικό "Φιλολόγος", τεύχος 43, Άνοιξη 1986, σελ. 33.

ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ Β' ΕΜΦΑΝΙΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ

THE MIRACLES OF THE LORD POST-RESURRECTION APPEARANCES OF THE LORD